

A TANÁCSADÓ

(Levél epilógussal)

VARGA ZOLTÁN

Kedves Barátom!

Amikor leírom ezt a megszólítást, tökéletesen tisztában vagyok vele, hogy esetünkben már rég elvesztette minden tartalmát, s ennél fogva, mint ilyen teljesen tárgytalanná vált. Amennyiben mégis leírom tehát, egy pillanatig sem kívánom tagadni, hogy csupán a megszokás — a sokéves megszokás — készletet rá, hogy ezt a valamikor mindkettőnk számára oly sokat jelentő és mély tartalommal telített szót még egyszer utoljára a tollamra vegyem. Vagy esetleg egyfajta bárgyú nosztalgia, visszasóvárgása egykori, szenvedélyes harci lángtól fűtött konspirációs napjainknak, izzó szemű, összedugott fejű titkos megbeszéléseinknek, azoknak az időknek, amikor még egyértelműen, minden elhallgatott mellékgondolat, zárójelbe tett fenntartás nélkül, barátunk tekinthettük egymást. Kapcsolatunknak arra a szakaszára gondolkok, amikor még nagyon, mondhatnám, pofonegyszerűnek látszott minden, s azt hittük, tudjuk, mit akarunk, mi az, amit önmagunk elé célul tűzünk. Olyan idők voltak ezek, amikor, még ha vitába szálltunk is néha egymással, sohasem akörül támadt nézeteltérésünk, amit akartunk, hanem hogy hogyan is akarjuk, azaz miképpen is érhetjük el azt, ami gondolataink és tetteink legfőbb rugóját képezte, s amiért — igen, volt ilyen idő — mindketten akár életünk feláldozására is készek lettünk volna. Sőt ez a „lettünk volna” még talán valami szükségtelen szerénykedést is jelent, mintegy takargatását annak a ténynek, hogy mi erre igenis „készek voltunk”, mivel csakugyan minden szerénytelenség nélkül el-elmondhatjuk, meg is tettünk mindent, hogy kihívjuk magunk ellen az életveszélyt, s ha meggondoljuk, sokszor igazán csak egy hajszálon múltott, hogy nevünk ma nem valamelyik emlékmű, évfordulók és nemzeti ünnepek alkalmával, üresen kongó, patetikus szavak és komor, lassúütemű gyászindulók hangjai kíséretében megkoszorúzott talpazatán ékeskedik, vagy éppen nem valamely utcát, teret, nagyüzemet vagy akár egy egész várost neveztek el rólunk kegyeletes túlbuzgalomból azok a harcostársaink, akiknek sikerült szerencsésen túlélni minket, s megérni a győzelem napját is, mely mellest annak lehetőségét is magában foglalja, hogy utca-, tér- és városneveket osztogassanak, kinek-kinek érdeme szerint. A helyzet azonban úgy hozta, hogy azok közé tartozunk, akik életben maradtak. Ennek ellenére, úgy hiszem, semmi okunk szemrehányással illetni magunkat, hiszen mindez szinte kizárólag a szerencsén múltott. Nem túlságosan illik a kifejezés ilyen fennkölt témához, de talán azt is mondhatnám, „disznó szerencsénk” volt, hogy nem homlokunkon a mártíromság szentté avató koszorújával vonulhattunk be Amalgámia történelmének legfényesebb lapjaira, bár teljességgel még abban sem vagyok biztos, hogy ez csakugyan szerencsének nevezhető-e, mert ami engem illet, nem egy pillanatban szinte sajnálom, hogy nem a dicsőségnek az a másik, visszavonhatatlan formája lett osztályrészünk, mivel abban az esetben — kissé talán felleng-

zösen szólva — tiszták maradtunk volna. Tiszták? Csakugyan? Sajnos, sokszor még ebben a „tisztaságban” sem vagyok egészen biztos, mert ha az áldozatokra gondolok, az életekre, melyek a mi harcunk áldozatává lettek, s elért eredményeinkkel vetem egybe őket, hát nagyon is hajlok rá, hogy még ezt a feltételezett tisztaságunkat is megkérdőjelezzem, hiszen az áldozatokat csakis a megvalósított célok és az elért eredmények igazolhatják... Lehetséges azonban, hogy e pillanatokban kissé túlságosan is sötétben látom a helyzetet, s különben is, ha ilyenfajta „zárszámadást” kívánnék felállítani, eredeti célomtól túlságosan is messze jutnék, a zárszámadás ideje pedig amúgy sem érkezett még el... Maradjunk tehát a mellett, hogy a mártírsors ránknézve talán mégis jobb lett volna, annál is inkább, mert sehogyan sem tudok szabadulni attól a kissé talán túl merésznek is tetsző feltevéstől, hogy titokban, valahol a lelked alagsorában, ebben Te is egyetértesz velem (ennyi talán mégis maradt egykori egyetértésünkből), és benned is él egyfajta sóvárgás a mártíromság iránt, legalábbis, ami a hősöknek, mártíroknak kijáró tiszteletet illeti. A számtalan rólad elnevezett utcát, teret, intézményt ugyanis kizárólag ezzel tudom megmagyarázni. Azaz, még egy bizonyos félelemmel is: félelemmel attól, hogy amennyiben nem Te magad gondoskodsz róla még életedben, hogy kellő számú névtábla segítségével történelmi szerepedhez és rangodhoz illő tiszteletet biztosíts a magad számára, mások majd elmulasztják ezt megtenni halálad után. Sőt úgy látszik, annyira hatalmába kerített ez a félelem, hogy bölcs előrelátásodban még arról is megfeledkeztél, hogy nincs olyan névtábla, amely ne lenne kicserélhető, sem szobor, amely le nem dönthető, s hogy egy általad oly túlzott mértékben nagyra becsült fogalom, a történelem tanúsága szerint, a még életükben dicsőített államférfiak kultusza, többnyire alig szokta túlélni őket. Vagy már odáig jutottál volna, hogy még e „nagyok” között is kivételnek hiszed magad?... Persze, jól tudom, erre azt válaszolnád (szinte hallom a hangodat: ez különben nem is annyira képzelőerő, mint inkább emlékezőtehetség kérdése, mivel többször valóban mondtál is nekem ilyesmit): „Nem tilthatom meg Amalgámia népének, hogy kifejezze irántam érzett szeretetét és tisztelettel vegyen körül...” Nos igen, ebben tagadhatatlanul igazad van. De bárcsak más szabadságjogokat illetőleg is ennyire finnyás lennél... Ám talán hagyjuk ezt, kissé máris eltértünk a tárgytól...

Beszéljünk talán inkább a barátságunkról. Arról, hogy ez a barátság valami egészen különös, nagy, egész életre szóló kapcsolatnak indult, amire, ha csakugyan úgy sikerül, ahogy szeretttük volna (én mindenesetre, de meggyőződésem, hogy jó ideig Te magad is ugyanúgy), talán alig találni példát a történelemben. Sőt bizvást állíthatom, kettőnk viszonya kezdetben olyan valaminek indult, aminek meghatározására a barátság szó talán nem is elég-séges, mivel itt nem kevesebbről volt szó, mint hogy bizonyos értelemben kiegészítsük egymást. Pontosabban szólva, nekem kellett volna kiegészítenem téged, vagyis rám hárult a feladat, hogy mintegy éned másik felét képezzem és a lelkiismereted szerepét játsszam. Nem önkényesen magamra ruháztam tisztem volt ez, hanem — amint azt nagyon is jól tudod — Te magad kértél fel rá. Talán még akkor sem túlzok, ha azt mondom, újdonsült államfői minőségemben „hivatalosan” is Te nevezted ki erre a tisztségre.

Mi tagadás, meg voltam hatva tőled. Nagyon nagyra tartottalak akkor. De hogyan is ne imponáltál volna nekem azzal, hogy magas tisztséged első ténykedéseként „lelkiismeretről” gondoskodsz önmagad számára. Olyan gesztusnak tetszett ez a szememben, olyan példa nélkül álló bölcs előrelátásról látszott tanúskodni, hogy eleinte majdnem azt hittem, nem is lesz szükséged rám. Mert úgy látszott, jól megtanultad a leckét — éppen elég óva intő történelmi példa lebeghetett a szemed előtt —, tisztában vagy a rád leselkedő veszedelemmel, s ezt valamennyire már önmagában is elegendő biztosítéknak véltem. Pedig ha kissé körültekintőbb vagyok, eszembe jutha-

tott volna, hogy Te mindig is tele voltál ilyen „mélységeket” sejtető hatásos gesztusokkal. Látszólagos élelméjüsről tanúskodó, de valójában semmivel szemben garanciát nem nyújtó, tetszetős pózaidra gondolok itt, melyek közé ez a lépésed is tartozott, amit, ha nem négy szemközti történik, akár még demagógiának is nevezhetnék, valamiféle fogásnak, amit közönséges porhintésnek szántál. De talán még így sem egészen helytelen ez a kifejezés, mert úgy hiszem létezik olyasvalami is, amit talán belső demagógiának lehetne nevezni, és aminek célja lényegében ugyanaz, mint a „külső” demagógiáé: a félrevezetés. Csakhogy esetünkben persze önmagunk félrevezetéséről, valódi szándékunk önmagunk előli leplezéséről van szó. Sőt még ennél is tovább megyek: ha nem él bennem akkor egy fajta vak csodálat irántad, majdnem fenntartás nélküli lelkesedés, amit legjobban talán a szerelemhez, méghozzá valami kótyagos szűzlány felgerjesztett, a világ minden egyéb dolga iránt süket szerelméhez lehet hasonlítani (hidd el, csakugyan van ebben valami, a szó elmarasztaló értelmében vett feminin vonás), olyanféle rajongás, melynek lényege az erő és a hatalom csodálatában gyökerezik, s amibe mi értelmiségiek — mérhetetlen szégyenünkre és gyalázatunkra — oly gyakran beleesünk, nemegyszer a miénknél sokkal alacsonyabb szellemi képességekkel megáldott hatalmasságok csodálói vá süllyedve, az egésztest még talán baljós előjelnek is tekinthettem volna. Vagyis igazán megfordulhatott volna a fejemben, hogy, ha Te már ennyire a kezdet kezdetén érzed a kísértés szelét, a megszedülés veszélyét, akkor ez a veszély nagyon is félelmetes lehet, s máris annyira alááshatta jellemedet, hogy akár betöltöm melletted a lelkiismeret-órangyal nekem szánt szerepét, akár nem, előbb-utóbb végleg, s úgy önmagadra, mint valamennyiünkre nézve, végzetes mértékben lesz úrrá rajtad. Röviden: igazán megláthattam volna rajtad, hogy máris fertőzött vagy. Sajnos azonban levett lábamról a megiszteltetés, amiért oly fontosnak tartasz, hogy ilyen rendkívül felelősségteljes, szinte társelnöki minősítésnek is beillő feladatot ruházol rám.

Én tehát, noha már az elején teljesen reménytelen feladatnak láthattam volna, tőlem telhetőleg tisztességesen igyekeztem eljátszani szerepemet, s játszottam is mindaddig, amíg végleg lehetetlenné nem tette a számomra. Valójában persze nem a Te „kinevezésed” következtében kezdtem betölteni melletted, hanem voltaképpen már abban az időben kialakult, amikor még ezer veszélynek kitéve magam, a mozgalommal és veled kezdtem együttműködni, s ebben nekem jutott a feladat, hogy harcunk elméleti megalapozójává, teoretikusává váljak. Ez a teoretikusi feladat ugyanis egy kicsit már eleve magában rejtett egy ilyen lelkiismeretszerű szerepet, és amint jól tudod, már ekkor is én számítottam legközelebbi munkatársadnak. Velem vitattad meg harcunk egész stratégiáját és taktikáját, ami a dolog filozófiai oldalát illeti, mindenekelőtt tőlem kértél útbaigazítást, nekem tártad fel dilemmáidat, kételyeidet, balsejtelmeidet, reményeidet, s ezeknek kapcsán számos olyan dolgot is elmondta nekem, melyekről — ebben bizonyos vagyok — soha senki más előtt nem szóltál, sokszor pedig kifejezetten tanácsot is kértél tőlem. Sőt — ez már igazán nagy szó — nem egy esetben meg is fogadtad őket. Nem csoda tehát, ha úgy találtad, bizonyos szempontból nélkülözhetetlen vagyok a számodra, s így az is természetes, hogy mikor harcunk végül is győzedelmeskedett, úgy kívántad, munkatársi és baráti kapcsolatunk továbbra is ugyanolyan közeli és szoros maradjon, mint amilyen az üldöztetés és a fegyveres harc napjaiban volt.

Először miniszteri tárcát kínáltál fel nekem. Még ma is jól emlékszem az arcodra, milyen megütközést fejezett ki, mikor közöltem veled, hogy nem fogadom el. Meglepetésed különben érthető: nyilván egy pillanatig sem volt kétséges a szemedben (mellesleg nem tagadom, az enyémben sem), hogy a szerep folytán, amit harcunkban játszottam, ennyire — s legalább ennyire — feltétlenül rászolgáltam. Annyira megütköztél visszautasításomon, hogy az szinte már sértődöttségnek hatott, annyira, hogy bármennyire nevetség-

gesnek hangozzék is ez most, szinte már a lelkiismeret is furdalni kezdett, amiért megbántottalak. Nekem azonban, amint azt akkor nyomban ki is fejtettem neked, több okom is volt erre a visszautasításra. Mindenekelőtt az, hogy elsősorban elméleti embernek tartottam magam, akinek igazi területe nem a közvetlen gyakorlati politika, hanem annak — mint eddig is tettem — elméleti megalapozása, fő irányvonalának kijelölése, s úgy véltem, e feladatnak sokkal jobban eleget tehetek, ha a közvetlen gyakorlati cselekvéstől távol tartom magam. Nagyjából ebben lehetne összefoglalni azokat az okokat, melyekről akkor beszéltem, voltak azonban olyan okaim is, amelyekről nem is tartottam szükségesnek szólni. Főleg „álmaimra” gondolok itt, amelyekről úgy éreztem, az adott körülmények között komolytalannak, sőt „luxusnak” tartható őket. Ugyanis regényt szerettem volna írni, meg általában irodalommal foglalkozni: harcunk folyamán számtalan olyan élmény gyülemlt fel bennem, amelyekről úgy éreztem, csakis regényben vagy elbeszélésben vagyok képes elmondani őket, s éppen ezért szerettem volna kissé több szabad időhöz jutni. Ez azonban csak amolyan mellékes ok volt. Sokkal fontosabb az a lelkem fenekén rejlő okom, amiről akkor nemcsak hogy nem beszéltem, hanem egyáltalán nem is gondoltam rá, ösztönösen azonban feltétlenül belejártam elhatározásomba. Ugyanis visolyogtam a gondolattól, hogy teljes mértékben, s főleg hivatalos funkcióval is elkötelezzem magam melletted. Némi túlzással azt is mondhatnám, vonakodtam egészen kompromittálni magam veled. Olyan szempontok ezek, melyeknek kialakulásában — ezt egy pillanatig sem kívánom tagadni — vitathatatlanul írói-filozófusi pályafutásomat féltő hiúságomé volt a döntő szó, mert bármennyire lelkesedtem is akkor érted, ösztönöm, ekkor még teljesen öntudatlanul, ám később mindinkább tudatosulva, azt súgta, ne vállaljam fenntartás nélkül a munkatársi szerepet azokban a baklövésekben, s a bűnrészességet a bűnökben, amelyeket esetleg, sőt valószínűleg elkövetsz majd. Úgy véltem — s ebben mutatkozott meg hiúságom, vagy ha úgy tetszik, akár cinizmusom —, hogy ezek saját értelmiségi pályafutásomra is árnyat vethetnek majd. Mondom, ösztönös megérzés volt ez, ám kétségtelenül nagyon is reális veszélyre figyelmeztetett, amit azonban még így, a hivatalos funkció visszautasításával sem sikerült elkerülnöm; prostituálódásom menthetetlenül így is bekövetkezett. Nos igen, hiúság, sőt cinizmus volt ez kétségtelenül, de bárhogyan vesszük is, vajon összevethető-e ez a kicsit ártatlanul ravaszkodó hiúság és gyermeteg cinizmus a Te kitüntetésekkel kiptykézett mellű, történelmi eposzokba vetített, hősi pózba merevedett államférfiúi hiúsággal és „reálpolitikai” cinizmusoddal? Aligha, úgyhogy e téren szükségtelennek is tartok minden további mentegőzést, már csak azért is, mert itt most rólad és nem rólam van szó.

Térjünk tehát vissza hozzád:

Amint mondom, nagyon megrökönyödtem, kissé talán meg is sértődtem. Mindenesetre arcodon láttam a csalódottságot, mintegy annak kifejezését, hogy ilyesmit nem vártál tőlem. Annyira nyilvánvalóan tükröződött rajtad ez a kifejezés (akkor még nem fejlesztetted a tökély olyan fokára azt a képességedet, hogy való érzéseidet elrejtse, mint manapság), hogy egy pillanatra még fel is merült bennem: talán mégis meg kellene másitanom elhatározásomat, sőt az a formula is eszembe jutott, hogy „aki az út egyik felét megtette, annak meg kell tennie a másikat is”, de mivel elhatározásom — hiszen jó ideje számítottam már ajánlatodra — hosszú vívódások eredménye volt, amit felelőtlenségnek éreztem volna pillanatnyi hangulatomtól vezérelve megváltoztatni, végül is állhatatos maradtam, s minden rábeszélések ellenálltam. Amikor aztán beláttad, képtelen vagy más elhatározásra bírni, egyszerre csak azt kezdted magyarázni, hogy neked mindenképpen szükséged van rám, sőt jobban, mint bármikor, hiszen az igazán súlyos és felösségteljes feladatok még csak ezután fognak rádneheznedi, s ezek megoldásánál semmiképpen sem nélkülözheted a segítségemet. „És nemcsak

a rámháruló feladatok megoldásában van szükségem a segítségedre”, mondtad ekkor, „hanem mindenekelőtt abban, hogy képes legyek önmagammal megbirkózni, saját veszedelmes hajlamaimat legyőzni.” És ez volt az, ami akkor annyira lenyűgözött és „nagygyá” tett a szememben. Az, hogy nem titkolod önmagaddal szemben kételyeidet, ismered hibáidat, előre igyekszel számba venni őket és le is számolni velük. Meglehetősen részletesen soroltad fel őket és ennek során valósággal megdöbbenettél önismeretteddel: beszéltél erőszakos hajlamaidról, az önmagadban minduntalan felfedezett túlzott hatalmi ambícióidról, nagyravágásodról, s túlságosan is egyszerű „huszárvágásos” megoldások iránti vonzódásodról, türelmetlenségedről, s ahhoz kérted segítséget, hogy e hajlamaidat mindvégig sikerüljön féken tartanod. Kifejtetted, hogy továbbra is éppúgy szükségét érzed állandó eszmecseréinknek, mint azelőtt, kezdve egyetemi éveink zsenge barátságának első idejétől, végig harcunk veszélyekkel és megpróbáltatásokkal teli napjain át, egészen győzelmünk pillanatáig. „A legfontosabb az, hogy továbbra is betöltsd mellettem a lelkiismeret szerepét”, mondtad a végén. Hogy tulajdonképpen mi készítetted erre a megnyilatkozásra, arra még ma sem tudnék pontosan felelni, Te pedig, úgy hiszem, még kevésbé volnál képes erről számot adni, annál is inkább, mert erre a dologra, amit ma valószínűleg hozzád nem méltónak, „férfiatlannak” tartasz, nyilván nem is szívesen emlékszel vissza többé. Pózáról, „belső demagógiáról” beszéltem az előbb, most azonban inkább úgy érzem, sokkal közelebb járok az igazsághoz, ha azt teszem fel, hogy kissé csakugyan ijedt voltál, s ha figyelembe vesszük, milyen váratlanul szerencsés fordulattal hullott ölünkbe (mindenekelőtt persze a tiédbe) a hatalom, felesleges is különösebben csodálkozni ezen. Amiként abban sincs semmi furcsa, hogy ebben a helyzetben szükségesnek érezted súlyos feladatokhoz valamiféle támaszt keresni.

Olyan feladatra kértél fel tehát, amit, ha csak valamennyire is kívántam még ügyünket szolgálni, semmiképpen sem utasíthattam vissza. De nem is állt szándékomban visszautasítani. Ha nem hangzana kissé komolytalanul, azt is mondhatnám, éppen kedvemre való feladat volt, megfelelt képességeimnek és lelki alkatomnak, vagyis olyan valaminek látszott, aminek révén sokkal hathatósabban előmozdíthatom Amalgámia egész társadalmának átalakítását, mintha eredeti kívánságodhoz híven, valamelyik miniszteri tárcát vállalom el. Abban állapotunk meg tehát, hogy amolyan szürke eminencia-féle leszek, nem hivatalos, mégis legbelsőbb tanácsadód, mintegy lelkiismereteddé válok, s azt hiszem nyugodtan állíthatom, amikor ez után a bizonyos hosszú átbeszélgetett éjszaka után végül elváltunk egymástól, mindkettőnk az a meggyőződés hatott át, hogy további együttműködésünk legmegfelelőbb formáját sikerült megtalálnunk. Megegyeztünk, hogy a hét egy meghatározott napján rendszeresen fölkereslek, de ettől függetlenül is bármikor megjelenhetek elnöki rezidenciádban, vagy fel is hívhatlak, ha szükségét érzem, hogy valamit mondjak neked, s természetesen magadnak is fenntartottad a jogot, hogy a nap bármely órájában magadhoz kéressed, ha valamely kérdésben a véleményemet vagy a tanácsomat kívánod kérni. Eszményi megoldásnak látszott ez, legalábbis az én számomra: mindenekelőtt azért, mert így egyidejűleg „szabad” és elkötelezett is voltam.

Eleinte valóban úgy is látszott, rendben megy minden. Szerda esténként mindig pontosan megjelentem nálad, s ha véletlenül mégis megesett, hogy késtem egy-két percet, arcdról mindig félreismerhetetlenül leolvashattam a türelmetlenség jeleit, ami tagadhatatlanul jól is esett nekem, mert mintegy megerősítette szerepem fontosságának tudatát. Annyira jól, hogy egyszerű kétszer szándékosan is késtem egy kicsit, csak azért, hogy ezt a türelmetlenséget és örömet, amiért mégis megérkeztem, újra láthassam, s ily módon ismételtlen meggyőződhessék róla, hogy csakugyan fontos vagyok a szemedben. Persze meglehet, volt ezekben az időnkénti késésekben valami-féle tekintélytartás is (veled szemben!, mit szólsz hozzá?), diszkrét érzékel-

tetése annak, hogy én, és csakis én, veled még ezt is megtehetem, egyfajta intellektüel-góg, a gógnek az a fajtája, amit még ma is egyedül jogosnak tartok. Mert bármennyire nagyra becsültelek is még akkor, a szó legszorosabb értelmében vett értelmiséginek semmiképpen sem tartottalak... Alapjában véve azonban komolyan fogtam föl feladatomat, s az esetek túlnyomó többségében pontos voltam. Hiszen a legtöbbször magam is tele voltam mondanivalóval, ötletekkel, és én is türelmetlenül vártam az esedékes beszélgetést.

Nincs szándékomban tagadni, hogy ezek a beszélgetések, különösen kezdetben, még ma is a legszebb emlékeim közé tartoznak. Mert akkor még valami csakugyan meghitt, őszinte baráti légkör burkolt egybe bennünket. Meglehet, talán a szoba képe is hozzájárult ehhez, amelyben találkozni szoktunk — rezidenciádnak egy külön kis helyiségét rendezted be erre a célra, egyszerűen, de mégsem túlhangsúlyozott puritánsággal, ahova a külvilágból csakis én voltam bejáratos —, a lényegét azonban mindenképpen az jelentette, hogy ekkor még egyet akartunk, s mindkettőnket áthatott a tudat, hogy valami nagyszerű, eddig még soha nem tapasztalt dolgot hozunk létre. De talán azért volt ez így, mert feladatunk akkor még viszonylag egyszerű vagy legalábbis egyértelmű volt, annyira, hogy talán azt is mondhatnám, csakis egyet akarhattunk. Mindkettőnk szemében világos volt: mindeneelőtt a rendet, azaz hatalmunkat kell megszilárdítanunk, s ehhez elsősorban szigorúságra, érelyre, nemegyszer kíméletlenségre van szükség. Olyan emberi tulajdonságokra tehát, amelyek — kicsit talán fölös mértékben is — megvoltak benned, s amelyekből kifolyólag a rád háruló feladat nem volt idegen a természetedtől. Ám még így is gyakran fékez-nem kellett téged, rábeszélni, hogy legalább ott, ahol lehetséges, viszonylag emberséges megoldásokat válassz. Gyakran vitakoztunk, s többször hevesen össze is csaptunk már ebben az időben is, álláspontunkat azonban többnyire sikerült egybehangolnunk és a tőlünk telhető legkielégítőbb megoldást megtalálnunk. E korszakunkban még aránylag sűrűn megtörtént, hogy éppen Te voltál az, aki több lépést tett felém, mint én feléd, azt pedig, hogy ez mennyire nehezrede esik, s ilyenkor mennyire erőszakot teszel magadon, ekkor még nem is igen vettem észre, holott, ahogy most visszaemlékezem arckifejezésedre, hanghordozásodra, egyes mozdulataidra, azt kell megállapítanom, hogy ezekre előbb is felfigyelhettem volna. Bár alig hiszem, hogy ez valamit is változtatott volna a helyzeten... Igazi nehézségeim viszont csak később kezdődtek, mikor feladatunk természete lassan változni kezdett, illetőleg sokoldalúbbá, árnyaltabbá kezdett lenni, Te pedig sehogyan sem akartad ezt észrevenni és az új helyzethez idomulni. Kettőnk viszonya ekkor kezdett feszültté válni, s ez annál rosszabb volt, mert éppen akkor kezdted „megunni”, hogy hallgass rám, mikor erre leginkább szükség lett volna. Hogy miért történt ez így, annak magyarázata persze nagyon is kézenfekvő, hiszen tudott dolog, hogy az ember csak korlátozott időn át képes erőszakot tenni önmagán (eszerint talán az elején kellett volna hagynom, hogy „tombold ki” magad?), s azután elkerülhetetlenül a felszínre tör igazi természete. Az is érthető, hogy önérzetedet egyre jobban sértette, hogy folyton rám hallgass, mivel így talán még az is kétségessé válhatott a szemedben, valóban Te irányítod-e a dolgokat, s könnyen beléd fészkelhette magát a gyanú, hogy a hatalom formális hordozója vagy csupán. Magatartásod érthető tehát, csakhogy ami érthető, az nem feltétlenül megbocsátható is; ez esetben különösen nem, mert végzetes következményekkel járt.

Mert nem kevesebb történt itt, mint hogy az ekkor elkövetkező korszak követelményeivel homlokegyenest ellenkező irányt vettél. Hatalmadat, hatáskörödét fokozatosan redukálni kellett volna, egyre több mindent kellett volna megengedned, több szabadságot biztosítanod, Te viszont ekkor igyekeztél csak igazán minden szálát a kezvedbe ragadni. És e magatartásodban olyan tulajdonságod mutatkozott meg, ami államférfiaknál megbocsáthatat-

lan: mintha csak valami oszladozó ködfüggöny mögül bontakoztak volna ki, fokozatosan láthatóvá lettek szellemi korlátaid.

De talán nem árt, ha igyekszem kissé közelebről is ezeket a korlátokat meghatározni és eredőjüket megtalálni. Abból indulok ki, hogy az ember szellemisége nem önálló, semmitől sem függő valami, hanem gondolatait, azt hogy mit képes és mit nem képes megérteni, nagyon is egész lénye, mindenekelőtt ösztönei és érzelmevilága határozza meg, és így mi sem természetesebb, mint hogy szellemi korlátaid gyökereit alkatodban igyekszem megtalálni. Szenvedélyes, robusztus természet vagy, telve emóciókkal, amiből kifolyólag magától értődik, hogy ezek gondolataidban és rajtuk át tetteidben is tükröződnek. Nem vagy rossz fej — taktikai intelligenciád olykor egyenesen bámulatra méltó —, lényednek „értelmen inneni” része azonban túlságosan is „terjedelmes” ahhoz, hogy ne hasson torzítólag intellektusodra, és ne terelje téves, sőt veszedelmes vágányra annak működését. Nem állítom azt, hogy etikai érzedek fogyatékos: ellenségeid, akik veled kapcsolatban *moral insanity*-ről beszélnek, vagy nem ismernek téged, vagy maguk sem hiszik, amit állítanak, de gondolataid irányítását lényegében a „férfias”, agresszív érzések tartják kezükben. Igazságérzeted például roppant fejlett, hiszen mindenekelőtt az igazságtalan állapotok feletti felháborodás terelt az ellenük küzdők sorába, csakhogy az igazságtalansággal szemben érzett (különben teljesen jogos) gyűlöleted jóval erősebb az igazság szereteténél, s úgy hiszem, ezzel magyarázható, hogy még ma is sokkal fontosabb számodra az ellenség (vagy annak, amit Te ennek hiszel) megsemmisítése, mint az, hogy Amalgámiában végre csakugyan igazságos állapotokat hozz létre. És ez a beállítottságod tökéletesen összehangolódott egocentrikussággal, hatalmi vágyaddal, „ideológiai” alapot biztosít hozzájuk, s lehetővé teszi számodra, hogy soha ki nem elégülő hatalmi törekvéseidet, önmagadról formált elképzeléseidet, „elhivatottságod” tudatát a kikerülhetetlen szükségyszerűség mezébe öltöztess. Egyszerűsítési hajlamod szintén agresszív természeted lecsapódásának tekinthető: az egyszerűsítésre hajlamos ember ugyanis mindig vonzódik az erőszakos megoldásokhoz, illetőleg azért egyszerűsít, hogy erőszakhoz nyúlhasson, nem is beszélve arról, hogy az erőszakos tett maga is egyszerűséget jelent, mivel törvényszerűségei viszonylag könnyen megérthetők, és alkalmazásának „technikája” gyorsan elsajátítható. Ezzel magyarázható többek között fekete-fehér szemléleted is, az éles határvonal, amellyel két részre tudod osztani az embereket és a jelenségeket, s hogy irtózol minden „habozásra késztető”, több árnyalatot megkülönböztető csoportosítástól, mert attól tartasz, ez esetben több türelmet kellene tanúsítanod, ami — talán nem túlozok, ha ezt mondom — rémülettel tölt el. Mert tetteid végső rugója mindenképpen a félelem. Hogy mitől félsz, illetőleg mit féltesz elsősorban, személyes hatalmadat-e vagy pedig mindazt, amit keserves küzdelemben kiharcoltunk, azt szinte lehetetlen eldönteni, mert e kettő benned már rég szétválaszthatatlanul összeforrt egymással... De talán fölösleges is tovább folytatnom, mert Te mindezt csakis abban az esetben érthetnéd meg, ha valamiféle szellemi periszkóppal rendelkeznél, amellyel saját szellemi szféráid fölé pillanthatnál, azaz, egyszerűbben szólva, okosabbnak kellene lenned önmagadnál. De már csak azért is hiábavaló a további boncolgatás és magyarázat, mivel soraimat úgysem olvashatod el soha. Leveletem valójában nem hozzád írom, hanem inkább önmagamhoz, hogy minél jobban tisztázzam a dolgokat, vagy legfeljebb dokumentumként a „szent utókor” számára (amint látod, nekem is megvan a magam becsvágyászulte mítosza), és amennyiben szavaimmal mégis hozzád fordulok, úgy ezt csakis hosszú és viharos barátságunk emlékére teszem, valami ostoba, még ma is bennem élő ragaszkodásból. Végső fokon pedig levelem vádirat és halálos ítélet is, márpedig a vádiratot és az ítéletet rendszerint ismertetni szokás az elítélttel, sőt általában nyilvánosságra is szokás hozni. Úgy hiszem, igazán csak apró ügyviteli hibának számít, hogy

az előbbi, esetünkben, csupán jelképes, az utóbbira pedig valószínűleg csak jóval az ítélet végrehajtása után kerülhet sor.

De talán ne fussunk előre túlságosan, és térjünk vissza inkább arra, hogy Te egy idő után mind többször makacsoltad meg magad, vonakodtál javaslataim szerint eljárni, és egyre gyakrabban fordultál szembe velem. Mind hevesebb szócsatákat vívtunk, melyeknek során nemegyszer voltál igazságtalan velem. Sohasem követeltem, hogy minden elképzelésemet magadévá tedd és mindenben az én tanácsaim szerint járj el, mégis, ha csak egy kicsit is kitartóbban igyekeztelek rábeszélni valamire, mindig ilyenféle állítólagos igényeket vetettél a szememre. Türelmetlenül letorkoltál, majd hogy ki nem mondtad, nem vagy kíváncsi a véleményemre, s ha ilyenkor megjegyztem, hogy én csak a rám kiosztott feladatnak szeretnék eleget tenni, rendszeren azt vágtd a fejemhez, hogy visszaélek a helyzetemmel és csalhatatlannak hiszem magam, vagyis főleg olyan hibákat vetettél a szememre, amelyek — noha talán magam sem voltam egészen mentes tőlük — elsősorban rád jellemzők. Azt is észrevettem továbbá, hogy nem vagy már egészen őszinte hozzám: arcodon nemegyszer jelent meg olyan kifejezés, ami azt sugallta, hogy valamit magadban tartasz, s mind gyakrabban értek váratlan hírek olyan lépéseidről, melyeket előbb mindenképpen „illett volna” velem megbeszélned. Kezdtél úgy viselkedni, mint egy gyerek, aki eléggé felnőttnek érzi magát ahhoz, hogy dolgait szülői segítség nélkül intézze. Mindenáron nagykorúnak igyekeztl látszani, s éppen ezért kiskorúságod mind veszedelmesebb formában mutatkozott. Ezzel párhuzamosan pedig újfajta követelményekkel léptél fel velem szemben: azt kívántad tőlem, hogy önkényes lépéseidet különböző elméleti írásokkal igyekezzem igazolni, vagyis hogy tetteid tudományos felkészültségű alátámasztójává, hibáid és bűneid szentesítőjévé váljak. És ami a legszörnyűbb az egészben, én, olyasféle meg gondolásoktól vezérelve, hogy mozgalmunk egységét mindenképpen meg kell őriznünk vagy legalábbis kifelé fenn kell tartanunk kettőnk tökéletes egyetértésének látszatát, hosszú időn át eleget is tettem e kívánságodnak, annak ellenére, hogy mindig is tisztában voltam vele, feladatod így tulajdonképpen elvesztette eredeti értelmét, és munkatársi kapcsolatunk valójában a feje tetejére állt. Fokozatos prostituálódásom ezáltal vette kezdetét.

Helyzetem tehát mind fonákabbá és kérdésesebbé vált. Ennek ellenére formálisan továbbra is ellátam tisztemet: meglehetősen ködös és nehezen körülírható okokból ezután is ragaszkodtam hozzád, s ami még különösebb, Te is úgy viselkedtl, mintha fontos lennék a számodra. Egy ízben például, mikor egyik heves szóváltásunk alkalmával indulatosan kifakadtam és feltettem a kérdést „Van-e még egyáltalán értelme, hogy idejőjtek, ha nemcsak, hogy nem hallgatsz rám, de még csak nem is érdekel, amit mondok?”, legnagyobb meglepetésemre, Te erre szokatlanul érzékenyen reagáltál, és ami ez időben már csak kivételes esetben fordult elő, váratlanul érzelmi húrokat kezdtél pengetni. Kijelentetted, hogy én vagyok az egyedüli barátod, az egyetlen ember, aki iránt még szeretetet érzel, aztán hosszú tirádába kezdtél arról, mennyire csalódtál az emberekben, hogy hozzád senki sem őszinte, s hízélgökökkel vagy körülvéve, akik egytől egyig tántoríthatatlan hívednek tüntetik fel magukat, de valójában csakis saját érdekeiket tartják szem előtt, és közülük nem egy akár egy kanál vízben is képes lenne megfojtani. Noha ennek jeleit korábban is tapasztaltam már nálad, szavaidból most minden eddigi megnyilatkozásodnál világosabban kitűnt, hogy akár az ügysz, akár a személyedhez fűződő hűségéről beszélsz, a kettőn valójában ugyanazt érted. Majdnem hisztérikusan viselkedtl, úgyhogy, bár elégszer megfigyeltem már nálad ezt a fajta „zsarnok-érzékenykedést”, ezúttal komolyan megdöbbsentem: nem mertem kimondani a kitöréss közben nyelvemre szökő választ, hogy a helyzetért, ami látszólag oly nagy elkeseredéssel tölt el, mindenekelőtt Te magad vagy felelős. Sőt arról sem mertem tovább beszélni, amit előbb még elszántan ki akartam mondani, hogy szerepem további betöltésének nem látom már

semmi értelmét és hogy kettőnk között a kenyértörés ezáltal elkerülhetlenné vált. Ismét hallgattam tehát, s nem csupán ekkor, hanem jó ideig ezután is még. Súlyos hiba volt ez, sőt talán több is ennél: bűn. Természetesen nem arra gondolok, hogy szakítással, vagy annak kilátásba helyezésével, mint valami rakoncátlan kislányt a fenyegető virgáccsal, „jobb útra téríthettek” volna — nem, ez a feltevés kimondottan nevetséges lenne —, mégis, meggyőződésem szerint, ezt kellett volna tennem: ha másért nem, hát pusztán azért, hogy tetteidre ne üsse rá továbbra is jóváhagyásom pecsétjét, és a cinkosodda ne váljak. Egyelőre azonban tovább áltattam magam: úgy gondoltam, ha melletted maradok, egy és mástól talán visszatarthatok még, mérsékelhetlek, ellenben ha magadra hagylak, végleg veszedelmes hajlamaid és az azokat kihasználó környezetet martalékkául doblak, ami által Amalgámia egész jövőjét is mérhetetlen veszélynek teszem ki. Ami pedig téged illet, nagyon valószínűnek tartom, hogy valamiképpen szükségét érezted, hogy én fémjelizzem a tetteidet, akkor is, ha négy szemközti ki is fejtem neked, hogy nem értek velük egyet, annál is inkább, mert nevem mindenképpen nyomott annyit a latban, hogy nyilvánosan növelje tekintélyedet.

Kénytelen voltam tehát megalkudni a helyzettel. Nem mondtam ki mindent, amit szerettem volna, hanem igyekeztem lelkiismeretem és a lehetőségek között egyfajta egyensúlyt találni. Alakoskodó manőverezésekbe kezdtem: olyan dolgokról, amelyeket eleve reménytelennek láttam komoly formában szóvá tenni, csupán tréfásan, cinkos szemhunyorítások, csipős megjegyzések kíséretében beszéltem, nem is „gyakorlati eredmények” reményében, csak éppen, hogy lásd, továbbra is látok és megítéllek. Ráébredtem, hogy ebben a formában sokkal többet vagy hajlandó eltérni tőlem, mint különben, nem egy olyan gesztust is, amit senki másnak meg nem bocsátottál volna. A semminél persze ez is jobb volt, csak hogy szerepem így, hatásosságán túl, komolyságát is elveszítette, és egyfajta komédiázó játékká fajult: szinte észrevétlenül fejembe került a csörgősipka, udvari bolonddá váltam. Nemcsak én éreztem ezt így, hanem mintha Te is annak tartottál volna: valami joviálisan patronáló, vállveregető modort vettél fel velem szemben, olyan valakinek tekintettel, akit érdemes ugyan meghallgatni, mert vitathatatlanul okos, szellemes, mulattató dolgokat mond, ám végső fokon szükségtelen, sőt káros is lenne komolyan venni. És e mögül még valami más is sugárzott felém: a megvetésed. Megvetettél, ahogyan az erősek általában megvetik a gyengéket; hiszen tudtad, hogy mindent látok, mindent észreveszek, cselekedni mégis képtelen vagyok. Tulajdonképpen ebben az időben kezdtelek el gyűlölni, s ugyancsak ekkor merült fel bennem a gondolat, ki kellene mondanom rád a halálos ítéletet. Sőt egyre jobban kezdtem úgy érezni, ez kötelességem is lenne. Rég nem hittem már, hogy bármi hasznosat is tehetsz még, azért, amiért egykor harcba szálltunk: káros szörnynek láttalak csupán, akitől ajánlatos lenne minél előbb megszabadítani a világot. De még arra is gondoltam, hogy az ítéletet legkönnyebben én személyesen hajthatnám végre, mivel ekkor már alig járulhatott eléd valaki, akit előzőleg alaposan meg ne motoztak volna — én viszont még mindig ezek közé a kevesek közé tartoztam. Mondanom sem kell persze, hogy semmit sem tettem, annak ellenére, hogy sokszor bűnnek éreztem ezt a lehetőséget nem kihasználni. És ami meglehetősen különös, úgy érzem, nemcsak azért maradtam tétlen, mert ellenkező esetben saját életemet is fel kellett volna áldoznom (hogy erre igenis képes vagyok, az különben hamarosan bebizonyosodik majd), hanem azért is, mert képtelen voltam figyelmen kívül hagyni, hogy nem mindenért kizárólag Te vagy a hibás, hanem — mint minden bűnös — egyben áldozat is vagy. Annyit azonban mindenképpen éreztem, ez így nem mehet tovább, s e nagyon is nagyszabású elképzelés mellett persze más, természetemnek jobban megfelelő, „tisztakezübb” lépésekre is gondoltam, mindenekelőtt arra, hogy visszavonhatatlanul kijelentem, tetteiddel többé semminemű szolidaritást nem vállalatok és végérvényesen szakítok veled.

Jó ideig azonban még erre a lépésre sem tudtam elszánni magam. Nem tudom, talán valami csodára vártam.

Végső szakításunkra így aztán csak szegény D. esetével kapcsolatban került sor. Sőt még így is kétséges, ekkor is én voltam-e az, aki közülünk az utolsó szál elvágására szánta magát.

De előbb szóljunk egypár szót D. ügyéről.

Mindig is világos volt a szememben, hogy van közöttetek bizonyos rivalitás. Mindenekelőtt talán azért, mert a jellemetek, vérmérsékletetek közötti hasonlóság nagyon is szembetűnő volt, sőt D. még külsejében, testi felépítésében is sokban emlékeztetett rád, és már csak ezek a kettőtök közt meglévő közös vonások is azt sugallták, nem lesztek képesek sokáig megférní egymással, s mintegy előrevetítették annak árnyékát, hogy előbb-utóbb kenyértörésre kerül sor közöttetek. Ahogy visszagondolok rátok, sokszor úgy érzem, pusztán a körülményeken múltott, hogy ki-ki éppen a neki jutott szerepet töltötte be, mert az egész eset akár fordítva is végbemehetett volna; talán még az sem túlzás, ha azt mondom, ebben az esetben D. sem mutat több kíméletet irántad, mint amit Te tanúsítottál vele szemben. Csak hogy ez mit sem változtat azon, hogy mégiscsak ő volt az áldozat. És azon sem, hogy — amint utóbb magad is kénytelen voltál belátni — nem volt áruló. Ellenfeled volt, „belső ellenzéked” vezetőjének számított, gyakran bírált, okkal és ok nélkül is, sőt feltehető, hogy ezzel kapcsolatos indítékai nem mindig lelkiismereti okokból eredtek, ez azonban még nagyon messze volt az árulástól, hacsak azt nem vesszük figyelembe, hogy Te ebben az időben már minden ellenvetést árulásnak tekintettél. Mindezzel már akkor ugyanígy tisztában voltam, amikor letartóztatásának és az ellene felhozott vádaknak hírért véve felkerestelek. Ezúttal komolyan kívántam velem beszélni. Először kifejezem kételyemet a bizonyítékok hitelességét illetőleg, óvatosságra intettelek, majd látva, hogy vakon hiszel biztonsági szolgálatodnak, amely, mintha csak a lelkedben olvasott volna, igyekezett még talán önmagadnak sem bevallott óhajaidat is ellesni, arra kértelek, legalább a kegyelem fényűzésével élj. De Te ragaszkodtál a halálos ítélethez: attól tartottál, a börtönben ülő „áruló” könnyen legendássá válhat. „Ha valaki a holta után válik legendássá, az legalább ennyire veszélyes lehet”, mondtam erre, de természetesen minden eredmény nélkül. „Meggyőződésem szerint hamarosan bebizonyosodik”, jegyeztem meg ekkor, „hogy ezúttal végzetes tévedés áldozatává váltál.” Te azonban csak fölületesen mosolyogtál; úgy néztél rám, mintha valami elképzelhetetlen dolgot állítanék. A végsőkig kiábrándulva, reményvesztetten távoztam tőled.

Ettől kezdve hosszabb időn át nem mentem fel hozzád. Nem mondtam, hogy nem jövök többé, egyszerűen elmaradtam. Sőt még csak magamban sem határoztam el, hogy végérvényesen megszakítok veled minden kapcsolatot: lépésemet inkább a csendes tüntetés egy fajtájának szántam. Úgy gondoltam, ha szükséged lesz rám, hívni fogsz, azt azonban, hogy elmegyek-e, nem döntöttem el határozottan. De inkább szerettem volna nem elmenni: amint már említettem, feladtam minden veled kapcsolatos reményt, sőt gyűlöltelek és undort éreztem irántad. Mégis vártam, hogy üzenj értem: mindekenélőtt talán hiúságból, szerettelek volna megleckéztetni. És szerettelek volna összeroppantan, önmagaddal meghasonlottan látni. Ahogy pedig múlt az idő, mindinkább megvertnek, reménytelennek éreztem magam: a tehetetlenség érzete töltött el, a felismerés, hogy teljesen mellékes vagyok már számodra, kicsúsztam a kezedből, és semmilyen formában sem lehetek már képes hatni rád. Benuitnak, cselekvésképtelennek éreztem magam. És vártam, egyre vártam.

Amikor aztán végre mégis magadhoz kérettél, félreismerhetetlenül és leplezetlenül az elégtétel érzete töltött el. Mert jól tudtam, miről kívánsz szólni: a belső berkekből bizonyos hírek már kiszivárogtak hozzám: tudtam, hogy D. ügyében sokan megmozdultak, olyanok is, akiknek állásfoglalását semmi-

képpen sem hagyhattad figyelmen kívül.

Mint mindig, ezúttal is régi, megszokott helyiségünkben, négy szemközt fogadtál. Dúltak és összetörtnek tűntél. Halk, rekedtes, fakó hangon kezdted beszélni. Látszólag nyugodtan, magadra erőszakolt higgadsággal közölted velem, olyan adatok kerültek a kezedbe, amelyekből kétségbevonhatatlanul világossá vált előtted, hogy a D. elleni vádak koholtak voltak. Megkönnyebbülten elégeztem fel — pedig D. ekkor több mint másfél éve halott volt már. Valójában egyidejűleg éreztem iszonyatot és megkönnyebbülést: az elsőt, amiért már késő, minden hiába, a másodikat viszont azért, mert így legalább az nyilvánvalónak tűnt a szememben, hogy Te „csak” elhitted a vádakot, sőt talán örömmel hitted el őket, kiagyalásukban azonban nem vettél részt. Erről különben Te semmit sem mondtál: csak a pusztá tényleket közölted velem. Azután elhallgattál, és fénytelen, átvirrasztott éjszakákról árulkodó tekintetteddel várakozásteljesen néztél rám.

„És most?”, kérdeztem ekkor tőled hosszabb szünet után. „Mit szándékozol tenni?” E pillanatban főlényben éreztem magam, és meglehetősen erőfeszítésre került, hogy arcomon ne tükröződjék semmiféle diadalmas kifejezés, Te viszont keserűen elmosolyodtál. Fájdalmad akkor őszintének tetszett, most azonban, ahogy magam elé idézlek, szinte kétségbevonhatatlannak tűnik, hogy vonásaid alakulásában sokkal több szerepe volt a tudatos irányításnak, semhogy az egész igazán spontán lehetett volna. Hangod ironikusan sajnálkozó volt: „Mit tehették mást?”, mondtad megtörtén, „D.-t rehabilitáltam, és a bűnösöket megbüntettem”. — „Nagyon helyes”, mondtam erre, „ez a legkevesebb, amit tehetsz.” Ez mintha kissé ingerelt volna: valahol a lelked mélyén, úgy látszik, teljes felmentést vártál tőlem, vigasztalást, valami olyasmit, hogy ne bánkódj, mással is megesk az ilyesmi, s hogy ezt nem kaptad meg tőlem, érezhető csalódással töltött el. „De ugyanakkor alighanem a legtöbb is”, vágta rá hirtelen. Válaszoddal mintha túlságosan is siettél volna.

Láttam, hogy kibúvót keresel, és ez engem is felingerelt. „Nem bizonyos”, mondtam attól a szilárd elhatározástól fűtve, hogy ezúttal következetes maradj. „Én a te helyedben komolyabb lépéseket is fontolóra vennék.” Tekinteted megélné: „Mire gondolsz?”, kérdezted gyanakodva. Mély lélegzetet vettem; sikerült ugyanolyan színtelen hangon kimondanom, ahogyan Te beszéltél: „Be kellene nyújtanod a lemondásodat. Minél előbb, annál jobb.” Nem hittem komolyan, hogy erre csakugyan rávehetlek, úgy határoztam azonban, ezúttal ugyanolyan őszinte leszek, mint valamikor régen, s kertelés nélkül kimondom, mit várok tőled.

Feszült csend nehezedett ránk. Az a fajta csend, melyre azt szokás mondani, hogy a szű percegését is meg lehet hallani. Aztán halkán dobolni kezdted az íróasztalod lapján. „Magam is gondoltam erre”, mondtad végül is lassan. „Csak hát nem valószínű, hogy a Nemzetgyűlés elfogadná...” Szemedben mintha megint valami ravaszságot vettem volna észre. „Az csak tőled függ”, feleltem. „Éppen elégszer kényszerítetted már rá az akarotodat. Még egyszer utoljára igazán megteheted.” Azután ismét csend következett. Látszott rajtad, hogy továbbra is kiút után kutatsz, mégis, ezekben a pillanatokban úgy éreztem, hatni tudok rád; eltökéltem, hacsak lehetséges, nem engedem meg, hogy kicsússz a kezemből. „Azt hiszem, egy lemondás ezúttal csakugyan hasznos lehetne”, szólaltál meg aztán tétován. „Mivel a közvélemény szemében így világos lenne, hogy, ha kell, képes vagyok levonni az összes szükséges konzekvenciákat.”

Hirtelen olyan lettél szememben, mint a legtisztább kristályüveg; rögtön tisztában voltam veled, mire gondolsz. Ezen túl pedig még egy távolabbra mutató, ködösebb gyanú is életre kelt bennem: nem, cseppet sem bizonyos, hogy te csak hiszékeny voltál D. ügyében; nagyon is lehetséges, hogy Te eszelted ki a D. elleni vádakot, amelyekért most másokat vonsz felelősségre, hogy így az ő részükről fenyegető veszéllyel is leszámolhass; úgy van, előre,

pontosan kiterveltél mindent. Váratlanul cinkos kedélyességet színleltem: „A közvélemény viszont továbbra is teljes bizalmáról biztosítana. Nem is rossz. Határozottan ügyes húzás.”

Úgy látszik, annyira jól játszottam, hogy eszedbe sem jutott, szavaimat gúnynak is felfoghatod. Vagy pedig éppen ezt szeretted volna tisztázni, amikor megkérdezted: „Úgy? Te is így gondolod?”. Bármit is gondoltál azonban, látszott rajtad valami gyerekes öröm, ami mindig erőt vett rajtad, ha valamely lépésedhez sikerült az én helyeslésemet is megkapnod. Persze számtalanszor cselekedtélt tanácsaim ellenére, valójában többször is, mint szerintük, de ilyenkor mindig valami dühös, elkeseredett makacsság vezérelt. Néhány másodpercen át alig álltam meg, hogy hangosan a szemed közé ne nevessek, de mindennek ellenére mégsem tévesztettem szem elől, milyen rendkívül komoly dologról van szó. „Persze, ez régi fogás”, jegyeztem meg egyelőre az előbbi hangon, majd ledobva álarcomat, teljes komolysággal, sőt szigorral tettem hozzá: „Csakhogy ezúttal mellőzni kell a fogásokat. És minden kéréssel szemben hajthatatlannak kell maradnod.” Elképedtnek látszottál: „Szóval egészen komolyan azt tanácsolod, hogy vonuljak vissza?” kérdezted döbbszent hangon. „Azt”, feleltem nagyon határozottan. „Még hozzá minden hátsó gondolat nélkül.”

Tekintetedben riadalom látszott. Még sohasem láttalak ennyire tanácstalannak. Annyira nyilvánvalónak tűnt arcomon e pillanatban ez a kifejezés, hogy ekkor komolyan remélni kezdtem. Sőt szinte győzelemittas mámort éreztem. Ostoba, neveléses diadaléret volt, ami mérhetetlen naivitásból fakadt: megfeledkeztem róla, hogy mi valójában két különböző koordináta-rendszerben mozgunk, ami azt jelenti, rád lehetetlen szellemi fegyverekkel, érvekkel hatni. „És ha ezzel kockára teszem mindazt, amiért valaha harcot indítottunk?”, vetted ellen. Vártam a kérdést, és készen álltam a felelettel: „Ha hatalmon maradsz, legalább annyira kockára teszed.”

„Megdöbbszent, hogy ezt éppen te mondod nekem”, mondtad erre halkán. Hangod cseppet sem tetszett támadónak, inkább csak mélységesen megbántottnak hatott. „Engem is”, válaszoltam. „Amiért odáig fejlődtek a dolgok, hogy erre kényszerültem. Az igazság viszont az, hogy ezt már rég meg kellett volna mondanom neked.” — „És tudsz valakit, aki nálam alkalmasabb erre a tisztségre?”, kérdezted erre; gyerekes és önleleplező kérdés volt, amit nyilván a görcsös kapaszkodás váltott ki belőled. De kihívó is egyben: alkalmasint Te is annak szántad, mert utána fürkészőn néztél rám, bal szemöldöködöt többször egymásután ékbe ugrasztottad; izgalmadat azonban csak nehezen voltál képes leplezni: néhányszor a szád sarka is megrándult. Ami engem illet, néhány pillanatig komoly kísértést éreztem, hogy valami olyasmit válaszoljak, inkább azt kérdeznéd, van-e olyan valaki, aki nem alkalmasabb nálad, de mert nem szerettem volna mindent elrontani, inkább igyekeztem elkerülni az egyenes választ: „Nem hiszem, hogy ez a kérdés most döntő fontosságú lenne. A lényeg az, hogy, szerintem, ezek után te nem töltheted be többé ezt a hivatalt. A többi majd magától megoldódik.”

Megint nem válaszoltál mindjárt; fénytelen szemmel, némán, mereven néztél rám. Tekintetedben azonban roppant tömegű felgyülemlett indulat feszült, úgyhogy voltaképpen türelmedet csodáltam, azt, hogy nem következett már ekkor a robbanás. Szinte emberfölötti önuralmad azonban nyilván annak tudható be, hogy ezúttal valószínűleg eltökélted, türelemmel végighallgatsz, s okulva a múlton, igyekszel a tanácsaimhoz tartani magad. Ilyen tanácsra azonban bizonyára nem számítottál. Arcod sápadt volt, kifejezéstelen szemekkel bámultál rám. Alakod, ahogy görnyedten útlét az íróasztalnál, szinte kicsinek, összeesettnek tűnt fel. Betegnek látszottál, annyira, hogy szinte sajnáltalak; különösen, ha arra gondoltam, micsoda nagyszerű ember voltál valaha. És volt valami emberfeletti abban, ahogy mindenáron magadra akartál kényszeríteni egy elhatározást, ami egész lényeddel, mondhatnám, biológiai adottságaiddal ellenkezett. De ezzel egy időben gúnyolódni

is kedvem lett volna rajtad, valami olyasmit mondani, hogy „ugyan öregem, ne vedd ennyire a szívedre a dolgot, az emberek túlnyomó többsége nagyon jól megvan anélkül, hogy államfő lenne”, de természetesen hallgattam, vártam, hogy határozz végre. Aztán mégiscsak megszólaltál, de még mindig anélkül, hogy véglegesen döntöttél volna. „De hát végeredményben mégiscsak én vagyok Amalgámia nagy vezére.” Lassan szótagolva mondtad, mint valami kinyilatkoztatást.

Elképedve néztem rád. Aztán elveszítettem a nyugalmamat, s azt hiszem, ezzel rontottam el mindent. „Az isten szerelmére, csak nem veszed komolyan Te magad is ezt a személyed körül kialakult mítoszt?”, kiáltottam ingerülten.

Erre felugrottál, az asztalt ütötted, és ordítani kezdted. Első pár mondatod közben még arra gondoltam, ha befejezed, megkísérlem megmagyarázni, hogy a „nagy vezér” fogalma a nagyközönség használatára született, amelyre az elmaradott néptömegek miatt taktikailag lehet ugyan szükség, alapjában véve azonban az egész fogalom sokkal inkább káros, mint hasznos, tudományos értéke pedig éppenséggel a nullával egyenlő, arról pedig talán ne is beszéljünk, micsoda veszélyt jelent, ha valaki nemcsak játssza a nagy vezért, hanem komolyan annak is hiszi magát, de aztán be kellett látnom, hogy semmit sem mondhatok már. Egyszerűen nem engedted szóhoz jutni. Mind hangosabb monológhban fejtetted ki, hogy ezt nem vártad tőlem, mivel eddig őszinte, igaz barátodnak hittél, most azonban megismerted az igazi arcomat, s kiderült, hogy mindig is legalattomosabb ellenséged voltam, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy szüntelen kételyeket támasztva benned, aláássa ön-bizalmadat és akaratérodet, s így akadályozza meg történelmi feladatod végrehajtását. Végül pedig közölted velem, ne merészeljek többé a szemed elé kerülni, és hogy csakis egykori érdemeimnek köszönhetem, hogy ennyivel megúsztam. Riadtan menekültem.

Szakításunk ekkor vált véglegessé: soha többé nem léptem át a palotád küszöbét. És ekkor vált végleg nyilvánvalóvá a szememben, hogy többé nem működhetek együtt veled, semmilyen formában sem támogathatlak többé. Magam is arra a következtetésre jutottam, amit Te vetettél a szememre: ellenségemmé váltál, sőt — nem szándékaidból kifolyólag, de alkatodból eredően — mindig is az voltál, nem is annyira személy szerint nekem, hanem mindannak, amit teóriáimban hirdettem, és ami egész harcunk célját jelenti. Újra és újra szemrehányást tettem magamnak, amiért elveim győzelemrevitelét a Te kezédre bízam. Erkölcsi bukásod az én csődöm is volt.

Magamra maradtam tehát, és mondhatom, nem volt éppen könnyű megszokni a gondolatot, hogy az események alakulására semmiféle befolyást sem gyakorolhatok többé. Magányom annyira teljes volt, hogy gyakran úgy éreztem, mintha légüres térbe kerültem volna. Sehová sem tartoztam, pedig kívántam, hogy tartozzam valahova. Megdöbbenve kellett azonban tapasztalnom, hogy azoktól, akikhez adottságaim folytán tartoztam volna, úgy látszik, végleg elszakadtam. Az úgynevezett elit-értelmiségi réteg tagjai, közöttük nem egy régi jó barátom, sőt munka- és harcostársam, kivetettek maguk közül. Szánalommal vegyes megvetéssel tekintettek rám, olyan valakit láttak bennem, akinek valamikori önmagából csupán az árnyéka maradt meg, s akinek egykori szellemi termékeit lehetetlen úgyan nem elismerni, de ugyanakkor arról sem lehet megfeledezni, hogy később egy mindinkább eltorzuló és önmaga ellentétévé váló hatalom cinkostársává lett. Nyíltan ugyan senki sem mondott ilyet, ezt túlságosan is veszélyesnek ítélték volna, tartózkodó viselkedésükből azonban, amit, valahányszor régi kapcsolatok felévenítése vagy újak teremtése reményében ilyen jellegű társaságban megfordultam, rendszerint azonnal észrevettem, nagyon is nyilvánvaló volt. És még csak nem is csodálkozhattam ezen: hiszen írásaimat, melyekben a Te lépéseidet igyekeztem igazolni, felemás, megalkuvásra kényszerült helyzetben nemegyszer takargatva vagy erőszakoltan kedvező megvilágítás-

ban tüntetve fel bizonyos dolgokat, valamennyien ismerték, míg veled folytatott küzdelmemről senki semmit sem tudott. Ez pedig olyan valami volt, amit már csupán hiúságból vagy inkább önmagammal szemben finnyás-ságból sem tudtam elviselni. Mert, ha nem tudnád, hát bennem is él egy bizonyos kényesség a rólam kialakult képet illetőleg, amely kép mindenekelőtt a meg nem alkuvást, az emberért való harcot tételezi föl, s ettől az ideáltól, mialatt a Te uszályodba gabalyodva vergődtem, fokozatosan nagyon is messzire sodródtam. Persze, annak idején, mikor sajátos kapcsolatunk kezdetét vette, nagyon is tudatosan dobtam oda e kép egy részét a cselekvés, a realitás követelményeinek, most azonban, hogy ez az áldozat hiábavalónak bizonyult, többé nem vagyok képes ezt neked megbocsátani. Halálos ítéletemben tehát, amit kimondottam rád, talán van valami a bosszúból is, amiért miattad nem lehettem az, ami lenni szerettem volna, első számú indítóokomat azonban mégis az teszi, hogy szeretném valamennyire jóvátenni azt a végzetes tévedésemet, hogy valaha is azt hittem, lehetséges a kettőnk közötti együttműködés. Ezenfelül azonban tettem tiltakozást is jelent: valamennyire talán kifejezi afeletti elkeseredésemet, hogy a velem egy kategóriába tartozó emberek számára a történelemben csak a jámbor tanácsadó feladata jut, vagy még gyakrabban a „későn okos” szerepe, aki utólag nagy bölcsen mindössze azt állapíthatja meg, hogyan kellett volna eljárni, vagy mit nem kellett volna tenni. Mert a gyakorlati cselekvés lehetőségétől mindig elmarnak a veled egyívásúak farkasfogai.

Különben „megnyugtatlak”, az, hogy az ellened készülő merénylet meg-szervezésében aktív részt vállaltam (hogy szerepem miben állt, azt ügybuzgó nyomozószerveid majd kiderítik), nem jelent árulást. Nem ügyünk, csak személyed ellen irányul, személyedben viszont csakis azt pusztíthatom el, ami ügyünk ártalmára van: egykori értékes tulajdonságaid rég halottak már, úgyhogy valójában csak visszamaradt porhüvelyedet segíték átadni az enyé-szetnek. Igaz ugyan, hogy kényszerültségemben egy olyan csoporttal voltam kénytelen szövetkezni, amely ellensége mindannak, amiért egykor harcot kezdtünk, gondoskodtam azonban róla, hogy tagjai ne menekülhessenek meg, s így ne léphessék túl azt a szerepkört, amit nekik szántam. A rájuk vonatkozó feljegyzéseket embereid ott találják majd e levél egyik példányának társaságában (a másikat, hogy valamivel mégis igazolhassam magam az utókor előtt, külföldre juttatom), közvetlenül a holttestem mellett. Feltehetőleg még előbb rábukkannak, semhogy számban a szétrágott ciánkális am-pulla üvegszilánkjait felfedeznék.

Végezetül mintegy zárószóként még csak annyit jegyzek meg, eljárásom semmiképpen sem jelenti azt, mintha túlértékelném az egyén szerepét a történelemben, vagy ha mégis, hát semmi esetre sem teszem ezt olyan mértékben, mint amennyire ez minden gesztusodból nyilvánvalónak tetszik, s így természetesen azt sem hiszem, hogy eltűnéssel egy csapásra minden megoldódik. Arra számítok csupán, hogy távozásod nyomán támad majd annyi zavar, amennyi ahhoz szükséges, hogy a színre lépő új erőknek — amelyekhez utolsó reményeimet fűzöm — sikerüljön a fejlődést egészségesebb irányba terelni. Olyan folyamat ez, amihez eltávolításod elkerülhetetlen és amihez az én személyemre sincs szükség többé.

Még egyszer utoljára üdvözöl,

régi barátod

S...

Amikor befejezte az olvasást, s az íróasztalra dobtá a neves író és filozófus levelét, a diktátor pár másodpercig szótlánul maga elé meredt. Ha valaki megfigyelheti e percekben, először talán a dúltság halvány árnyékát fedezhette volna fel vonásain. Ez

azonban nem tartott sokáig: rövid idő alatt sikerült rendbe szednie arckifejezését; hosszú esztendőök során elsajátított képessége volt ez, melyet még ha egyedül volt is, nem mulasztott el gyakorolni. Tökéletesen megzabolázott arca, amely a követelmények szerint, akaratától függően bármely pillanatban kész volt fenyegető mindenre elszántságot mutatni, vagy pedig szélesen „demokratikus” mosolyba olvadni, most mintegy semleges volt; egyik irányba sem tolódott el túlságosan, és valójában semmit sem fejezett ki. A győzelemittas elégedettségéből, amit érzett, éppúgy nem árult el semmit, mint a megkönnyebbülésből, ami azért szakadt fel benne szinte egyfajta kielégülést kísérő belső sóhajként, hogy végre azzal az emberrel is leszámolhat, akivel szemben valamikor a szükségesnél nagyobb őszinteséget engedett meg magának, s aki ezáltal gyengéinek, sebezhető pontjainak első számú ismerőjévé vált.

Azután felállt, és az ablakhoz ment. A palota előtti teret mindinkább az alkony hanyatlóan barnás fénye szőtte be; a városra lényegében már árnyék borult, csak néhány magasabb tornyon meg a látkép háttérét képező hegyeken maradt még mintegy utóvédként néhány tűnőben levő fényfolyt. Egyébként úgy látszott, minden rendben van: az őrt álló gárdisták a helyükön voltak. A majd két méter magas, de innen felülről szemlélve alig néhány centiméteresnek tetsző, feszes tartású, hivatásuk tudatában lévő fiúk az előírással elrendezés szerint álltak. Ez nyugalommal töltötte el: szerette, ha a dolgok a maguk helyén vannak. Odalenn a téren, túl az őrtállók során egyébként minden egészen parányinak tetszett: mind a gyalogosok, mind az egymást sűrűn követő járművek aprónak, jelentéktelen mozgó pontocskáknak hatottak; némák voltak, hangjukat elnyelte a távolság.

Elkerülhetetlen volt, monda magában többször is egymás után, nem lehetett másként... És ezenkívül a levélből a napnál világosabban kitűnik, hogy mindenre kész volt ellene. Képes volt az élete ellen törni. Az áruló!... Rég nem tett már különbséget a személye és a hivatalosan benne megtestesülő politika árulói között; ilyen finoman árnyalt megkülönböztetésekhez különben sem volt érzéke sohasem. Áruló!, csakugyan az, nyomorult féreg. Hiszen nem tudta, hogy az állítólagos összeesküvőket mint provokátorokat ő küldte hozzá. Az aljas gazember, habozás nélkül szítavá lövette volna. A legjobb barátja... Róla ezt igazán nem tétélezte volna fel... Néhány pillanatig mélységesen megbántottnak, kijátszottnak érezte magát, s ez az érzés szinte a mártíromság tudatához járt közel: hát csakugyan nem bízhat senkiben... Aztán egyszerre nevetni támadt kedve: ez az örült! Valóban azt hitte volna, hogy cselekedni is képes?... Még néhány percig ott maradt állva. A sötétedő várost nézte: a fényfoltok közben egészen kicsivé zsugorodtak, és mindinkább valami vérzön vörösés színt öltöttek.

Aztán hirtelen megmozdult, és sietve újra az íróasztalhoz ment. Leült, felcsavarta az asztali lámpát, majd a telefonkagyló után nyúlt. A főügyész akarta magához kéretni, hogy az elkövetkező per vádiratával kapcsolatban kiadja a szükséges utasításokat.

Keze azonban félúton megállt. Váratlanul kételyei támadtak: a felhozható vádak ezúttal ugyan igazak — eltekintve attól, hogy ő provokálta ki őket —, viszont túlságosan is valószínűtlenül hangzanak, semhogy bárki is hitelt adjon nekik. Valami más megoldás talán jobban megfelelne? Esetleg egy elmeorvosintézet... Valóban. Hiszen az ilyen kategóriába tartozó emberek egy jelentős része amúgy is ott végzi. Ha pedig a levelére gondol... hát lehetséges, hogy nem is kizárólag óhajról van szó... És a történelmileg szükségszerű hazugságok mindig sokkal hatásosabbak, ha van bennük valami az igazságból is... Ebben az esetben viszont... Egyelőre még habozott, hogy a két lehetséges megoldás közül melyiket válassza. Eközben egy pillanatig arra gondolt, ki kellene kérnie barátja véleményét.

Nem csodálkozott különösebben gondolatainak ezen a bukfencén. Megszokta már, hogy ez időként bekövetkezik, s bele is nyugodott, hogy soha nem lesz képes leszokni róla.